

İKTİSATTA ONTOLOJİ SORUNU VE ELEŞTİREL REALİZM: METODOLOJİK BİR İNCELEME

Sinem KUTLU HORVATH*

ÖZ

İktisat teorilerinin açıklayıcı gücüne yönelik artan sorgulamalar, bu teorilerin dayandığı ontolojik kabullerin yeniden düşünülmesini metodolojik tartışmaların merkezine taşımıştır. İktisat ve ontoloji arasındaki ilişki, iktisadi düşüncenin yapısal ve kavramsal derinliğini kavramak açısından kritik öneme sahiptir. Anaakım iktisadın pozitivist temelli insan ve piyasa anlayışının, ekonomik olguların çok boyutlu ve evrimsel karakterini kavramakta yetersiz kaldığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Son yıllarda iktisat metodolojisi literatürünü önemli ölçüde etkileyen yaklaşımların başında gelen eleştirel realizme göre modern iktisat disiplini, ontoloji ile doğrudan bağlantılı köklü bir yönelim değişikliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışmanın amacı, anaakım iktisadın metodolojik çerçevesini, iktisat ve ontoloji ilişkisi ekseninde tartışmaya açarak değerlendirmektir. Bu bağlamda, anaakım iktisadın eleştirisinden hareketle ona alternatif bir metodoloji geliştirmeyi hedefleyen eleştirel realizmin, iktisadi olguların ontolojik temellerine dair sunduğu kavramsal çerçevenin incelenmesi ve bu yaklaşımın iktisat metodolojisine sağlayabileceği teorik katkıların tartışılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İktisat Metodolojisi, Ontoloji, Eleştirel Realizm.

THE ONTOLOGICAL PROBLEM IN ECONOMICS AND CRITICAL REALISM: A METHODOLOGICAL INQUIRY

ABSTRACT

Increasing scrutiny of the explanatory power of economic theories has brought a reconsideration of their underlying ontological assumptions to the center of methodological debates. The relationship between economics and ontology is of critical importance for understanding the structural and conceptual depth of economic thought. The positivist-based conception of human behaviour and markets within mainstream economics has been criticized for failing to grasp the multidimensional and evolutionary nature of economic phenomena. According to critical realism—a leading approach that has significantly influenced the economics methodology literature in recent years—the modern discipline of economics requires a fundamental reorientation directly connected to ontology. The aim of this study is to evaluate the methodological framework of mainstream economics by opening it to discussion through the lens of the relationship between economics and ontology. In this context, the study seeks to examine the conceptual framework offered by critical realism—an approach that aims to develop an alternative methodology to mainstream economics—and to discuss the potential theoretical contributions this perspective can provide to economic methodology.

Keywords: Economic Methodology, Ontology, Critical Realism.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü.
E-Posta: sinemkut@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0001-9392-2458, İstanbul/Türkiye.

Giriş

İktisat disiplininin metodolojik açıdan daha tutarlı bir yapıya kavuşturulabilmesi, yalnızca mevcut teorik ve pratik sorunların ya da uyumsuzlukların giderilmesiyle sınırlı değildir. Bu çaba, aynı zamanda iktisadi olguların açıklanması ve öngörülmesi kapasitesinin ötesine geçerek, bu sorunların ardında yatan daha temel nitelikteki metodolojik ve ontolojik meselelerin sorgulanmasını da gerektirmektedir. Bu bağlamda, heterodoks iktisatçıların anaakım iktisada yönelttikleri eleştirilerin merkezinde, modern iktisadın pek çok alanında toplumsal gerçekliğin göz ardı edilmesi olgusu yer almaktadır.

Toplumsal gerçekliği ihmal eden bir yaklaşımın sosyal bilim kimliği taşıyan bir disiplinde hakimiyet kazanması, yalnızca iktisadi analizlerin kapsamını daraltmakla kalmamakta, aynı zamanda disiplinin geleceğine ilişkin kaygıları da gündeme getirmektedir. Modern iktisatta gerçekliğin göz ardı edilmesinin temelinde ise kullanılan analiz yöntemlerinin, sosyal olguların özgün doğası dikkate alınmadan kurgulanması yatmaktadır. Bu durum, iktisadın yöntemsel tercihleri ile ele aldığı toplumsal dünyanın yapısı arasında bir uyumsuzluk doğurmaktadır.

268

Nitekim anaakım iktisat, kullandığı yöntemleri toplumsal dünyanın kavranabilir boyutlarıyla uyumlu hale getirmemekte; ayrıca bu yöntemlerin hangi koşullar altında geçerli olabileceğini de yeterince açık biçimde ortaya koyamamaktadır. Bu ilgisizlik, disiplinin sosyal varlığın doğasına gereken özeni göstermediği şeklinde yorumlanmakta ve özellikle metodoloji ile ontoloji arasındaki kopukluğu görünür kılmaktadır. Başka bir ifadeyle, modern anaakım iktisat, ontolojik temelleri göz ardı etmekle suçlanmakta; bu da iktisadın yalnızca teknik bir araçlar bütünü olarak değil, aynı zamanda sosyal gerçekliği anlamlandırma iddiası taşıyan bir bilim dalı olarak sorgulanmasına yol açmaktadır.

Anaakım iktisadın metodolojik çerçevesi, tündengelimsel akıl yürütme, formalist yaklaşım, rasyonellik varsayımı, metodolojik bireycilik ve pozitivist epistemoloji üzerine inşa edilmiştir. Modern iktisatta hâkim olan pozitivist bakış açısı, iktisadı bilimsel bir disiplin olarak konumlandırma çabasının kurucu unsuru olarak öne çıkmaktadır. Rasyonellik ilkesi ise çağdaş iktisadi düşüncede anaakım paradigmanın hegemonik konumunu tesis eden temel prensiplerden biridir. Benzer biçimde, tüm iktisadi açıklamaların bireylerin tercih ve davranışları üzerinden temellendirilmesi gerektiğini ileri süren metodolojik

bireycilik de bu paradigmanın başat kriterlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Eleştirel realist yaklaşım, modern iktisadın esas itibarıyla matematiksel ve tündengelimci modelleme yöntemlerinin belirleyici etkisi altında bulunduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte, tündengelimsel yöntemlerin dayandığı “yasa” veya “yasa benzeri önermeler”in varsaydığı gerçeklik anlayışı ile toplumsal olguların yapısal özellikleri arasındaki uyum sorunludur. Eleştirel realistlere göre yalnızca kapalı sistemlerde gözlemlenebilecek düzenlilikleri esas alan bu yaklaşımın, açık ve dinamik sistemlere dayanan sosyal bilimlerde evrensel geçerlilik taşıması mümkün değildir.

Öte yandan, tündengelimsel akıl yürütmenin yanı sıra soyutlama ve matematiksel formülasyonların iktisatta giderek artan ölçüde kullanılması, disiplinin formalist dönüşümünün açık bir göstergesidir. Bu bağlamda, iktisattaki formalizm tartışmaları esas olarak formel modeller ile iktisadi gerçeklik arasındaki ilişkinin niteliğine odaklanmaktadır. Sabit düzenliliklerden yoksun, açık sistem özellikleri gösteren sosyal gerçeklik ile kapalı sistem varsayımlarına dayanan formel modeller arasındaki yapısal uyumsuzluk, iktisadi analizlerin bütünüyle formel modellere indirgenemeyeceğini göstermektedir.

Bu çalışmada, anaakım iktisadın metodolojik yapısı, iktisat ve ontoloji arasındaki ilişki çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda, anaakım iktisada yöneltilen eleştirilerden hareketle alternatif bir yöntem geliştirmeyi amaçlayan eleştirel realizmin, iktisadi olguların ontolojik temellerine ilişkin sunduğu yaklaşım incelenmekte ve bu yaklaşımın iktisat metodolojisine sağlayabileceği katkılar tartışılmaktadır.

Anaakım İktisadın Metodolojik Temelleri

Anaakım iktisadın metodolojik çerçevesinin tartışmaya açılması, disiplinin teorik sınırlarını ve açıklama gücünü daha net biçimde görünür kılmaktadır. Bu bakımdan, öncelikle modern anaakım iktisatta hâkim olan metodolojik yaklaşımların ele alınması ve bunların bilimsel temellerinin sorgulanması önemlidir. Özellikle tündengelimsel yöntem, formalizm, rasyonellik varsayımı, metodolojik bireycilik ve pozitivist bakış açısı, iktisat teorisinin gelişimi açısından eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.

İktisatta tündengelimsel yöntemin temeli Aristoteles'in bilim anlayışına dayanmaktadır¹. Aristoteles, bilimi zorunlu, tümel ve nedenlere dayalı bilginin alanı olarak görür; ancak bu bilgi anlayışı duysal deneyimden kopuk değildir. Ona göre bilgi süreci algı ve deneyimle başlar, tümevarım yoluyla genellemelere ulaşılır ve nihayetinde tündengelimsel akıl yürütme ile bilimsel açıklamalar kurulabilir. Bu çerçevede bilimsel araştırmada, deneyim tek başına yeterli görülmemekle birlikte, öncül kabullerden hareketle tündengelimsel akıl yürütmenin, deneyimden elde edilen bulgularla birlikte kullanılması iktisadi olguların genel yasalarını ortaya koymada temel yöntemdir. Klasik iktisatta tündengelimsel yöntemin öncüsü kabul edilen John Stuart Mill ise iktisadın doğrudan tümevarıma dayandırılmayacağını savunur. Deneysel imkânsızlıklar ve çoklu nedensellik nedeniyle, önce tümevarım yoluyla temel psikolojik ve teknik yasaların saptanması, ardından tündengelim aracılığıyla bunların iktisadi sonuçlarının türetilmesi gerektiğini ileri sürer². Neoklasik iktisadın özellikle Marshall'dan itibaren kaynakların etkin dağılımını açıklama çabası içerisinde tündengelimsel yönetime yöneldiği vurgulanmaktadır³. Bu yönelimin arkasında, disiplin içerisinde matematiksel tekniklerin giderek daha baskın hale gelmesi bulunmaktadır. Bununla birlikte, tündengelim mekanik ilişkilere dayanması, iktisatta "yasa" olarak nitelenebilecek mutlak ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Ortodoks iktisadın gerçek dünya olgularını açıklamadaki yetersizliğinin temel nedeninin, tündengelimsel yaklaşım ve özellikle bu yaklaşımın dayandığı "yasalar" olduğu ileri sürülmektedir⁴. Tündengelim varsaydığı yasa ve yasa benzeri önermeler, belirli bir gerçeklik anlayışına dayanmakta ve bu anlayışın sosyal olgularla ne ölçüde bağdaşır olduğu önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Modern iktisadın büyük ölçüde başvurduğu matematiksel-tündengelimci yöntemler - ekonometri uygulamalarından, mikro ve makro iktisadi modellemelere kadar- kapalı sistem varsayımına dayanmaktadır. Kapalı sistemlerde, aynı koşullar altında aynı nedenlerin her zaman aynı sonuçları doğurması beklenir. Oysa doğada bu tür kapalı sistemler nadiren gözlemlenirken, sosyal-iktisadi dünyadaysa neredeyse hiç gözlemlenmez. Bu

¹ Avni Önder Hanedar, "İktisat Bilimi Ve Metodolojik Bir Sınama: Nitel Ve Nicel Teknikler Üzerine Bir Değerlendirme", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2007.

² John Stuart Mill, *On The Logic of The Moral Sciences*, The Collected Works Volume VIII, Book VI, Toronto: University of Toronto Press, 1974, 895-96.

³ Gökmen Tarık Acar, "Neoklasik İktisat Teorisine Metodolojik Açından Eleştirel Bir Yaklaşım", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.

⁴ Tony Lawson, *Economics and Reality*, London: Routledge, 1997, 16.

nedenle tümdengelim dayalı iktisadi modelleme, gerçekte var olmayan kapalı sistemlerin yapay kurgularını üretmeye benzetilmektedir⁵.

Lawson'a (2001) göre, sosyal bilimlerde tümdengelimci akıl yürütmenin evrensel bir geçerliliği bulunmamaktadır. Ona göre iktisatçıların kapalı sistem modellemesine olan bağlılığı, olguları olduğu gibi kavramaktan ziyade, her Őeyi matematiksel bir çerçeveye oturtma eğiliminin bir yansımadır⁶. Bu bağlamda, tümdengelim yönteminin anaakım iktisatta evrensel bir yaklaşım olarak benimsenmesi ciddi biçimde eleŐtirilmektedir. Tümdengelim dayandığı gerçeklik kavramı ile sosyal olguların karmaşık, dinamik ve açık yapısı arasındaki uyumsuzluk, iktisadın metodolojik sorunlarının merkezinde yer almaktadır.

İktisatta formalizmin kökleri David Ricardo'ya kadar götürülebilse de bu yaklaşımın geniş çevrelerce kabul görmesi 20. yüzyılın ortalarında gerçekleŐmiŐtir. Paul A. Samuelson, Roy F. Harrod, John R. Hicks, John von Neumann ve Oskar Morgenstern gibi isimler, iktisadi düşüncede standart matematiksel modelleri kullanarak formalist geleneğin öncülüğünü yapmıŐlardır⁷. Blaug (2003), II. Dünya SavaŐı sonrasındaki bu entelektüel dönüŐümü, "Formalist Devrim" olarak nitelendirmektedir⁸.

Bu dönüŐüm, iktisat teorisinin yöntemsel olarak daha matematiksel, daha soyut ve tümdengelimci bir yapıya evrilmesi anlamına gelmektedir. Tartışmalar formalizmin nedenleri ve sınırları etrafında sürse de iktisadın teorik formunda meydana gelen köklü değişim konusunda geniş bir uzlaŐı mevcuttur. Nitekim Hands (2009), 1970'lerin iktisadını, 1930'lara kıyasla daha formel, analitik ve standartlaŐmıŐ; buna karşılık tarihsel ve kurumsal bağlamdan giderek uzaklaŐmıŐ bir disiplin olarak nitelendirmektedir⁹.

İktisadın 19. yüzyıl ve öncesinde, doğa bilimlerine benzer biçimde, evrensel yasalar ve deęiŐmez ilkeler arayıŐı içinde olması, formalizm

⁵ Steve Fleetwood, "Why Neoclassical Economics Explains Nothing At All", *Post-Autistic Economics Review*, 17:2 (2002). Erişim Tarihi: Eylül 28, 2025, <https://www.paecon.net/PAERreview/issue17/Fleetwood17.htm>.

⁶ Tony Lawson, "Economics and Explanation". *Revue Internationale De Philosophie* 3, no 217 (2001): 375-78.

⁷ Peter Kesting ve Arnis Vilks, "Formalism", içinde *The Elgar Companion to Economics and Philosophy*, ed. John Davis et al., Cheltenham: Edward Elgar, 2004, 284-85.

⁸ Mark Blaug, "The Formalist Revolution of the 1950s", içinde *A Companion to the History of Economic Thought*, ed. Warren J. Samuels et al., Oxford: Blackwell Publishing, 2003, 395.

⁹ D. Wade Hands, "The Did Milton Friedman's positive methodology license the formalist revolution?", içinde *Methodology of Positive Economics: Reflections on the Milton Friedman Legacy*, ed. Uskali Mki, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 145.

tartışmalarının başlangıç noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu bakış açısı, iktisadi, ancak kapalı sistemlerde gözlemlenebilen olgusal düzenlilikleri açığa çıkarmaya yönelmiştir. Matematiksel modeller kapalı sistemlerin işleyişini açıklamada elverişli olsa da sosyal gerçeklik çoğunlukla açık sistem özelliği göstermektedir. Bu nedenle Lawson (2003), anaakım iktisadın formalizm ile ilgili sorununu, formel yöntemlerin gerektirdiği ontolojik koşulların sosyal alanda nadiren mevcut bulunmasıyla ilişkilendirmektedir¹⁰.

Rasyonellik, çağdaş anaakım iktisadın kurumsallaşmasında ve entelektüel hegemonyasının inşasında temel bir ilke olarak öne çıkmaktadır. Bu prensibin iktisat disiplini içerisinde belirleyici bir konuma yerleşmesi ise genellikle *marjinalist devrim* ile ilişkilendirilmektedir. Léon Walras, Carl Menger ve William Stanley Jevons'ın katkılarıyla şekillenen marjinalist mikro iktisat, rasyonel seçimi sistematik bir çözümleme konusu haline getirmiş; rasyonelliği, daha üstün malın tercih edilmesi veya faydanın en yüksek düzeyde tatminini sağlayan eylemin seçilmesi biçiminde tanımlamıştır. Böylelikle rasyonellik ilkesi, iktisadi olgulara ilişkin analitik sonuçların türetilmesine olanak sağlayacak biçimde açık ve tutarlı bir şekilde formüle edilmiştir¹¹.

272

Neoklasik iktisatta rasyonel karar alıcıların davranışlarını açıklamak amacıyla kullanılan yöntem, Karl Popper'in metodolojisinde *durumsal analiz* olarak kavramsallaştırılmıştır¹². Bu yaklaşım, bireylerin mevcut koşullar çerçevesinde duruma uygun hareket ettikleri varsayımına dayanır; bu da iktisat literatüründe rasyonellik ilkesine karşılık gelmektedir. Popper'in 'kişisel çıkar ya da amaçlar' olarak tanımladığı unsur, Neoklasik iktisadın fayda, kâr veya servet maksimizasyonu anlayışıyla örtüşmektedir. Benzer şekilde, 'durum' kavramı da Neoklasik iktisatta bütçe ve fiyat gibi veri koşullarını içeren kısıtlar ile ifade edilmektedir. Böylece durumsal analiz, hem Popper'in metodolojisinin, hem de Neoklasik iktisadın temel varsayımlarını ortak bir zeminde buluşturmaktadır¹³.

İktisatçılar rasyonellik kavramını oldukça dar bir çerçevede ele alırlar. Onlara göre rasyonel karar alıcı, herhangi bir sonuca ulaştıran değil, en uygun

¹⁰ Tony Lawson, *Reorienting Economics*, London: Routledge, 2003, 22.

¹¹ Maurice Laguerre, "The rationality principle and classical economics", *History of Economics Society'nin yıllık toplantısında sunulan tebliğ*, Charleston, S.C., Haziran 20-23, 1997.

¹² Karl Popper, "The Rationality Principle", içinde *Popper Selections*, ed. David Miller, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.

¹³ Lawrence A. Boland, *The Foundations of Economic Method: A Popperian Perspective*, 2. Baskı, London: Routledge, 2003, 55.

sonuca götüren seçeneği tercih eden aktördür. Ancak bu rasyonel insan modeli, gerçekte var olan davranış biçimlerinin idealize edilmiş ve sadeleştirilmiş bir yansımasıdır. Zira bireylerin eylemleri, çoğu zaman birbiriyle çelişen farklı dürtülerden beslenir. Bu durum, rasyonel aktör modelinin kısıtlarını ortaya koyarak, iktisatçıları daha esnek ve zayıf rasyonellik varsayımlarına yöneltmiştir. Nitekim günümüzde anaakım iktisatta rasyonellik kavramı, içerik bakımından değişime uğramış; sınırlı rasyonellikten irrasyonelliğe kadar uzanan geniş bir yelpazede ele alınmaya başlanmıştır¹⁴.

Diğer yandan, ana-akım iktisatta, tüm iktisadi açıklamaların bireylerin davranış ve tepkilerine dayanması gerektiği kabul edilir. Bu yaklaşıma göre bireyler karar alıcıdır ve verdikleri kararların etkileşimi, ekonominin işleyişini ve kaynak dağılımını şekillendirir. Dolayısıyla bireysel tercihler, analizlerde temel açıklayıcı değişkenlerdir. Literatürde metodolojik bireycilik olarak adlandırılan bu görüş, sosyal olguların yalnızca bireylerin karar ve davranışları çerçevesinde açıklanabileceğini savunur. Kurumlar ya da kolektif aktörler ise bu yaklaşımda bağımsız karar alıcılar olarak görülmez. Sonuçta metodolojik bireycilik, toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçlerin yalnızca bireysel inanç, tercih ve eylemler üzerinden anlaşılabilceğini ileri sürer¹⁵.

Adam Smith'le birlikte iktisadi analizlerin merkezinde bireysel karar alıcı yer almakla birlikte, metodolojik bireyciliğin bilinçli bir teorik çerçeveye kavuşturulması genellikle Avusturya ekolüne atfedilmektedir. Bununla beraber, kavramı akademik bağlamda ilk kez, metodolojik bireyciliği iktisadi ilişkilerin çözümlemesinde bireyi temel alan bir yaklaşım olarak değerlendiren Schumpeter'in kullandığı ifade edilmektedir¹⁶. Metodolojik bireyciliğin dayandığı mantıksal temeller büyük ölçüde ontolojik varsayımlardan türetilmiştir. Söz konusu ontolojik savlara göre toplum, bireylerin dışında bağımsız bir varlığa sahip değildir; sosyal süreçler bireylerin etkileşimleriyle şekillenir ve bireylerin ekonomik ile toplumsal özellikleri, özünde tekil nitelikler taşır¹⁷.

¹⁴ Ercan Eren, "Yeni İktisatta Ortak Noktalar", İktisadi Düşünce Girişimi'nin düzenlediği İktisatta Yeni Yaklaşımlar Çalıştayı'nda sunulan tebliğ, İstanbul, 17 Nisan 2009.

¹⁵ Mark Blaug, *The Methodology of Economics: Or How Economists Explain*, 2. Baskı, New York: Cambridge University Press, 1992, 44.

¹⁶ Kenneth J. Arrow, "Methodological Individualism and Social Knowledge", *The American Economic Review* 84, no 2 (1994): 2.

¹⁷ Harold Kincaid, "Methodological Individualism/ Atomism", içinde *The Handbook of Economic Methodology*, ed. John B. Davis et al., Cheltenham: Edward Elgar, 1998, 295.

Arrow (1994), ana-akım iktisadı metodolojik bireyciliğin en saf hali olarak görse de ekonomik teorilerin standart varsayımlar altında bile toplumsal unsurlara ihtiyaç duyduğunu belirtir. Genel rekabetçi denge modelini örnek vererek, bireylerin zevkleri, risk algıları ve beklentileri gibi unsurların arz-talep kararlarını etkilediğini, ancak fiyatların bireysel tercihlerden ziyade birer sosyal kurum olarak işlev gören piyasalarda oluştuğunu vurgular. Ona göre bu durum, fiyatların tamamen bireyci bir yaklaşımla açıklanamayacağını kanıtıdır¹⁸.

Çağdaş iktisat düşüncesine hâkim olan pozitivist paradigma, iktisadın “bilimsel” bir disiplin olarak konumlandırılma çabasının kurucu dayanaklarından birini teşkil etmektedir. Pozitivizm, en genel anlamıyla, metafiziksel nitelikli kavram ve açıklamaları bilimsel bilgi alanının dışında bırakan bir bilim felsefesi yaklaşımını ifade eder. İktisat ile pozitivist düşünce arasındaki etkileşim 1930’lu yıllara uzanmaktadır. İktisat metodolojisi literatüründe, pozitivist argümanları iktisatla sistematik biçimde ilişkilendiren ilk düşünürün Terence W. Hutchison (1938) olduğu yönünde yaygın bir görüş bulunmaktadır¹⁹. Bununla birlikte, Milton Friedman’ın *The Methodology of Positive Economics* (1953) başlıklı makalesi, iktisatta pozitivist yönelimin kurumsallaşması bakımından özel bir konuma sahiptir²⁰. Friedman söz konusu çalışmasında, literatürde yeterince tartışılmamış bir mesele olan pozitif ve normatif iktisat ayrımını gündeme getirmiştir. Friedman’a (1953) göre bu ayrım, “olan” (is) ile “olması gereken” (ought) arasındaki felsefi dikotomiye dayanmaktadır. Pozitif iktisat, olgulara ilişkin nesnel bilgiyi konu edinir ve ilkesel düzeyde etik yargılardan bağımsızdır; normatif iktisat ise değer temelli değerlendirmelere ve politika önerilerine odaklanır. Friedman’ın (1953) yaklaşımında pozitif iktisadın temel işlevi, henüz gözlemlenmemiş olgular hakkında geçerliliği sınanabilir öngörüler üretmeye elverişli teoriler ve hipotezler geliştirmektir²¹. Pozitif ile normatif iktisat arasındaki ayrım, modern iktisat metodolojisinin en yerleşik tartışma eksenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Pozitif iktisat, disiplinin açıklayıcı ve betimleyici boyutunu temsil ederken; normatif iktisat, değerlendirme ve politika üretimi işleviyle öne çıkmaktadır.

¹⁸ Arrow, “Methodological Individualism and Social Knowledge,” 4.

¹⁹ Terence W. Hutchison, *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory*, London: Macmillan, 1938.

²⁰ Milton Friedman, “The Methodology of Positive Economics,” içinde *Essays in Positive Economics*, 3-43, Chicago: University of Chicago Press, 1953.

²¹ Friedman, “The Methodology of Positive Economics,” 3-7.

Ne var ki, pozitivistizmin iktisat üzerindeki derin etkisine karşın, pozitivist ve normatif iktisat arasındaki keskin ayrım günümüzde pek çok felsefeci ve sosyal bilimci tarafından ciddi biçimde eleştirilmekte ve çoğu durumda reddedilmektedir. Bu itirazların temelinde, söz konusu ayrımın gözlemci ile gözlem arasındaki epistemolojik ilişkiyi ihmal etmesi yatmaktadır. Zira olguların ampirik olarak gözlemlenmesi ve ardından açıklanabilmesi için araştırmacının önceden belirlenmiş bir kavramsal çerçeve ve perspektife sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda, gözlemcinin ahlaki vizyonu ve değer yargıları, açıklama sürecinde kullanılacak kategorilerin seçimini kaçınılmaz olarak etkilemektedir. Başka bir ifadeyle, iktisadi analizin değerlerden bütünüyle bağımsız olması güçtür. Nitekim Neoklasik iktisadın, Marxist iktisatta olduğu gibi toplumsal sınıfları veya grupları temel analitik birim olarak ele almak yerine bireyi merkeze koyması; toplumsal etkileşimi ise fayda maksimizasyonu peşindeki rasyonel bireyler arasında ortaya çıkan denge ilişkileri üzerinden açıklaması, bu durumun tipik bir örneğini sunmaktadır. Bu çerçevede Neoklasik yaklaşım, iktisadi bilgi üretiminde değer-nötr olma iddiasının sınırlarını görünür kılmaktadır²².

Ontoloji ve İktisat İlişkisi

Ontoloji ve iktisat ilişkisi, en genel anlamda ‘varlık nedir?’ sorusunun soyut bir tekrardan ziyade, iktisadi gerçekliğin nasıl kavrandığına ve hangi tür varlıkların analiz birimi olarak kabul edildiğine ilişkin metodolojik bir sorunsalı ifade eder. Bu çerçevede ontoloji, iktisatta açıklamanın dayandığı varlık alanını—aktörler, kurumlar, yapılar ve bunlar arasındaki nedensel mekanizmalar—nasıl tanımladığımız ve ilişkilendirdiğimizle ilgilidir. İktisadi olguların bireysel tercihler toplamı olarak mı, yoksa indirgenemez kurumsal ve yapısal özellikler taşıyan bir gerçeklik olarak mı ele alınacağı; nedenselliğin yalnızca gözlemlenebilir düzenlilikler üzerinden mi yoksa derin yapılar ve mekanizmalar aracılığıyla mı kurulacağı gibi meseleler, ontolojinin iktisat metodolojisindeki kurucu rolünü görünür kılar. Bu bağlamda ontoloji, iktisadi analizde neyin ‘gerçek’ kabul edildiğini ve buna bağlı olarak hangi açıklama biçimlerinin meşru sayıldığını belirleyen ilişkisel bir çerçeve sunar.

²² Avery Wiener Katz, “Positivism and the Separation of Law and Economics,” *Michigan Law Review* 94, no 7 (1996): 2241.

İktisat bilimi genellikle matematiksel modeller, istatistiksel yöntemler ve rasyonel seçim teorisi çerçevesinde ele alınsa da onun arkasındaki temel varsayımlar büyük ölçüde ontolojik bir zemine dayanmaktadır. Varlığın ve gerçekliğin doğasını inceleyen felsefi bir disiplin olarak ontoloji, iktisadi olguların nasıl kavrandığını, hangi unsurların gerçek ve belirleyici kabul edildiğini ortaya koyar. Dolayısıyla iktisat yalnızca teknik bir bilim değil, aynı zamanda belirli bir ontolojik yaklaşımın ürünüdür. Bu bağlamda, iktisadi modellerin hangi gerçeklik anlayışına yaslandığı ve hangi unsurları göz ardı ettiği, metodolojik tartışmaların temel eksenlerinden birini oluşturmaktadır.

İktisatta hâkim olan pozitivist yaklaşım, çoğunlukla ekonomik aktörleri rasyonel bireyler olarak tanımlayarak toplumsal ilişkileri ikincil düzeyde ele alır. Bu yaklaşımın dayandığı ontolojik temel, bireyci ve indirgemeci bir gerçeklik anlayışıdır. Buna karşın eleştirel realizm gibi alternatif ontolojik yaklaşımlar, iktisadi olguların yalnızca gözlemlenebilir davranışlardan ibaret olmadığını, aynı zamanda görünmeyen fakat etkili olan toplumsal ve kurumsal yapılardan beslendiğini vurgular. Bu açıdan, iktisadın hangi ontolojik varsayımları kabul ettiği, ekonomik krizlerin, piyasa işleyişinin veya kalkınma süreçlerinin nasıl yorumlandığını doğrudan etkiler. İktisadi ontoloji, iktisat biliminin ve çeşitli düşünce ekollerinin ontolojik varsayımlarını tartışmaya açması bakımından önemlidir²³.

276

İktisadi düşünce tarihi açısından bakıldığında, farklı ekollerin yalnızca yöntem ve teori düzeyinde değil, aynı zamanda dayandıkları ontolojik kabuller açısından da önemli farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Klasik iktisat, Adam Smith'ten David Ricardo'ya uzanan çizgide, bireylerin kendi çıkarlarını rasyonel biçimde takip etmeleri sonucunda toplumsal refahın doğal olarak gerçekleşeceği fikrine dayanır. Bu anlayış, piyasanın "doğal düzen" olarak işlediği ve görünmez bir el tarafından dengeye yönlendirildiği varsayımına sahiptir²⁴. Dolayısıyla klasik iktisadın ontolojik zemini, bireyci, doğacı ve kendiliğinden dengeye yönelen bir gerçeklik anlayışıyla şekillenmiştir.

Neoklasik iktisat, bu bireyci ontolojiyi daha da sistematik bir hale getirerek *homo economicus* modelini merkeze almıştır. Matematiksel formalizasyonla desteklenen bu anlayış, ekonomik aktörleri rasyonel tercih

²³ Peter Koslowski, *Principles of Ethical Economy, Issues in Business Ethics*, vol. 17, Dordrecht: Springer, 2001, 142.

²⁴ Seda Özsoy, "Kütleçekimi ve Görünmeyen El Üzerine Bir Değerlendirme," *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, no 22 (2014): 81.

yapan bireyler olarak kabul eder ve toplumsal yapıları analizin dışında bırakır. Bu yönüyle Neoklasik düşünce, indirgemeci bir ontolojik varsayıma dayanır; yani karmaşık ekonomik süreçlerin temelinde yalnızca bireysel tercihler olduğu varsayılır. Oysa bu yaklaşım, tarihsel ve kurumsal faktörleri dışarıda bırakarak ekonomik gerçekliği önemli ölçüde daraltmakta, soyut, zamandan ve bağlamdan kopuk bir biçimde ele almaktadır²⁵.

Keynesyen iktisat ise bu indirgemeci ontolojik yaklaşıma bir tepki olarak doğmuştur. John Maynard Keynes, ekonomik gerçekliğin belirsizlik, beklentiler ve psikolojik faktörlerle şekillendiğini vurgulayarak iktisat bilimine farklı bir ontolojik perspektif kazandırmıştır. Keynesyen ontoloji, ekonomiyi durağan ve kendiliğinden dengeye ulaşan bir yapı olarak değil, tarihsel süreç içinde sürekli değişen ve belirsizliklerle kuşatılmış bir sistem olarak görür. Bu yaklaşım, özellikle *temel belirsizlik* kavramıyla, geleceğin öngörülemez olduğunu ve ekonomik kararların rasyonel hesaplamalarla değil, güven, beklenti ve toplumsal psikolojiyle belirlendiğini ileri sürer²⁶. Dolayısıyla Keynesyen iktisat, ekonomik gerçekliği dinamik, bağlamsal ve toplumsal etkileşimlerle şekillenen bir süreç olarak ele alır.

Buna karşılık, Karl Marx'ın politik iktisadı ve onu takip eden Marksist düşünce, ontolojisini toplumsal ilişkiler ve üretim biçimleri üzerine kurmuştur. Marx, bireysel aktörlerden ziyade üretim ilişkilerinin ve sınıf çatışmalarının belirleyici olduğunu savunur. Bu yaklaşım, ekonomiyi tarihsel materyalizmin bir parçası olarak görür ve toplumsal yapıları analizin merkezine yerleştirir²⁷. Dolayısıyla Marx'ın ontolojik yaklaşımı, neoklasik bireyci ontolojinin aksine, yapısalcı ve tarihselci bir karakter taşır.

Diğer yandan, kurumsalcı iktisat, Thorstein Veblen ve John Commons gibi düşünürlerle birlikte, ekonomik davranışları toplumsal kurumlar, gelenekler ve normlar çerçevesinde anlamaya çalışmıştır. Bu yaklaşım, bireyleri sosyal bağlamdan kopuk aktörler olarak değil, kurumsal çevre tarafından biçimlenen varlıklar olarak değerlendirir. Kurumsalcı ontoloji, ekonomik süreçlerin evrimsel niteliğini vurgular; kurumlar zamanla değişir ve bu değişim ekonomik

²⁵ Celso Pereira Neris Jr ve José Ricardo Fucidji, "Economic theory and (ontological) reductionism: some pitfalls in the road of the microfoundations project," *Brazilian Keynesian Review* 6, no 2 (2021): 196-200.

²⁶ Carolina Miranda Cavalcante ve Emmanoel de Oliveira Boff, "John Maynard Keynes Between Old and New Institutionalism," *Brazilian Keynesian Review* 7, no 1 (2021): 22-24.

²⁷ Erik K. Olsen, "Social Ontology and the Origins of Mode of Production Theory," *Rethinking Marxism* 21, no 2 (2009): 177-78.

davranışları yeniden şekillendirir. Böylece iktisat, yalnızca bireysel tercihlerin değil, kolektif yapıların da ürünü olarak görülür²⁸.

Bu çerçevede, ontolojik bakış açısı, iktisat teorilerinin soyutlama düzeyini de belirlemektedir. İktisadi ekoller arasındaki bu fark, yalnızca teorik bir ayrışma değil, aynı zamanda farklı bir ontolojik tasavvurun yansımasıdır. Dolayısıyla, ekonomik modellerin açıklayıcı gücü kadar, dayandıkları varlık anlayışı da sorgulanmalıdır. Ontolojik temellerin analizi, iktisat teorilerinin sınırlarını ve olanaklarını kavramak açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Eleştirel Realizm ve İktisat Metodolojisi

Eleştirel realizm kavramı, 'eleştirel natüralizm' ve 'transandantal realizm' terimlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science* (1997) ve *The Possibility of Naturalism* (1999) adlı eserlerinde sırasıyla transandantal realizm ve eleştirel natüralizmin temel ilkelerini ortaya koyarak eleştirel realizmin gelişimine zemin hazırlamıştır^{29,30}. Natüralizm, genel anlamda doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasında yöntemsel bir birlik bulunduğunu savunan bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Eleştirel natüralizm ise toplumsal olguların doğa olgularıyla benzer biçimlerde incelenip incelenemeyeceği sorusuna odaklanır³¹. Eleştirel realizm, bu iki yaklaşımı, yani eleştirel natüralizm ile transandantal realizmi bir araya getirerek doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında ortak bir yöntem anlayışını temellendirmektedir.

Realizmin iktisat metodolojisinde açık biçimde araştırma konusu haline gelmesi, görece yeni bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, özellikle son yıllarda eleştirel realizm yaklaşımı, iktisat metodolojisi literatürünü önemli ölçüde etkilemiştir. Eleştirel realizmin iktisat alanındaki öncü ismi Tony Lawson, iktisadın yalnızca gözlemlenebilir olgularla sınırlı kalmaması gerektiğini, bu olguların altında yatan nedenleri ve yapısal ilişkileri ortaya koyabilecek bir sosyal ontolojiye dayanması gerektiğini ileri sürmektedir³². Lawson'ın yaklaşımı, anaakım iktisadın mevcut metodolojisine yönelttiği

²⁸ Hélio Afonso de Aguiar Filho, "Critical Realism and Institutionalism in Economics: A New Perspective on an Old Debate," *Journal of Economic Issues* 54, no 4 (2020): 1157.

²⁹ Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, 3.Baskı, London & New York: Verso, 1997.

³⁰ Roy Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences*, 1.Baskı, London: Routledge, 1999.

³¹ Andreas Losch, "On the Origins of Critical Realism." *Theology and Science* 7, no 1 (2009): 96.

³² Tony Lawson, *Economics and Reality*, London: Routledge, 1997: xii-xiii.

eleştiriden hareketle, iktisadi analize ontoloji ve metafizikle doğrudan bağlantılı alternatif bir yöntemsel çerçeve kazandırmayı amaçlayan eleştirel realizm anlayışına dayanmaktadır.

Lawson'ın iktisattaki realizm tartışmasına yaklaşımı, modern iktisat disiplininin köklü bir yönelim değişikliğine ihtiyaç duyduğu varsayımına dayanmaktadır. Başka bir deyişle, Lawson'ın temel argümanı, iktisat biliminin gelişimi açısından daha belirgin, sistematik ve sürekli bir ontolojik ilginin faydalı olacağı yönündedir³³. Bu çerçevede Lawson, realizm kavramını kendine özgü biçimde, esasen ontolojik bir tutumu ifade etmek için kullandığını özellikle belirtmektedir³⁴. Ona göre, toplumsal varoluşun doğası ya da toplumsal gerçekliğe ulaşma biçimleri üzerine yoğunlaşan sosyal teori, iktisat alanında yeniden bir canlanma sürecine girmiştir. Bu entelektüel yönelim, iktisatta eleştirel realizm olarak kavramsallaştırılmıştır. Eleştirel realizm, iktisat disiplininde bilimsel açıklamaya ilişkin daha etkin bir yaklaşımın altyapısını oluşturan bir tür teorik zemin işlevi görmektedir³⁵.

Lawson, eleştirel realizmin iktisat alanındaki temel amacının, anaakım iktisadın özünü ve karakterini ortaya koymak olduğunu belirtir³⁶. Ona göre çağdaş iktisat disiplininde eksik olan temel unsur, ontolojik meselelerle ilgili açık ve sistematik bir ilginin bulunmayışıdır. Bu eksiklik, yalnızca iktisadın mevcut problemlerini derinleştiren bir unsur olmakla kalmaz, aynı zamanda anaakım iktisadın gerçeklikten kopukluğunun da bir göstergesidir³⁷. Bu bağlamda Lawson'ın realist yaklaşımı, anaakım iktisadın eleştirisinden hareketle ona alternatif bir metodoloji geliştirmeyi hedefler. Ayrıca Lawson'ın ele aldığı realizm, doğrudan ontoloji ve metafizikle ilişkilidir. Kendisi, Bhaskar'ın transandantal realist düşüncesinden önemli ölçüde etkilendiğini ifade ederken, kendi yaklaşımının iktisat biliminin güncel yapısı çerçevesinde biçimlendiğini de özellikle vurgulamaktadır³⁸.

³³ Lawson, *Reorienting Economics*, xv.

³⁴ Tony Lawson, "What Has Realism Got to Do with It?," içinde *The Philosophy of Economics: An Anthology*, ed. Daniel M. Hausman, 3.Baskı, Cambridge: Cambridge University Press, 2008: 440.

³⁵ Tony Lawson, "Developments In Economics As Realist Social Theory," içinde *Critical Realism in Economics: Development and Debate*, ed. Steve Fleetwood, London: Routledge, 1999: 3.

³⁶ Lawson, "Developments In Economics As Realist Social Theory," 3.

³⁷ Lawson, "What Has Realism Got to Do with It?," 442-43.

³⁸ Lawson, *Economics and Reality*, xvi.

Lawson'ın temel eleştirisi tümdengelimci yaklaşım üzerinedir. Ona göre, anaakım iktisadın formal modelleri zorunlu olarak tümdengelimci bir açıklama tarzına dayanır. Ancak Lawson, bu yöntemin esas sorununu, yalnızca durağan ve gözlemlenebilir olgusal düzenliliklerin var olduğu kapalı sistemleri esas alması olarak görür. Oysa sosyal dünya, olgusal düzenliliklerin nadiren gözlemlenebildiği açık bir sistem niteliği taşır. Açık sistemlerin içsel veya dışsal çok sayıda tesadüfi etkenle karşılaşması, gelecekteki olguların öngörülmesini oldukça güç, hatta kimi zaman imkânsız kılar³⁹. Bununla birlikte, Lawson formal modellerin kullanılmasına ilkesel olarak bütünüyle karşı değildir; onun vurguladığı nokta, bu modellerin kullanım alanlarının sosyal gerçekliğin yapısından ötürü sınırlı olması gerektiğidir. Lawson'ın realist yaklaşımı, iktisadın bütünüyle formal analizlere indirgenmesine karşı bir duruş sergiler⁴⁰.

Lawson'ın yaklaşımının dikkat çeken yönlerinden biri de toplumsal yapıların ontolojik gerçekliğinin bireylere ya da onların davranışlarına indirgenemeyeceği düşüncesidir. Ortodoks iktisadın metodolojik bireycilik anlayışına karşı olarak Lawson, gerçekliği yapı ile ajanın karşılıklı etkileşim ve bağımlılığı içinde, sürekli dönüşen bir süreç olarak ele alır. Bireyler eylemleri aracılığıyla tarihi sürekli yeniden üretirken, aynı zamanda toplumsal yapıyı da dönüştürürler. Buna paralel olarak, bireylerin içinde konumlandıkları sosyal yapı da onların kimlik, eğilim ve davranış örüntülerini biçimlendirici bir etkiye sahiptir⁴¹.

Eleştirel realizm, hipotetik-dedüktif geleneğe yalnızca alternatif bir yöntemsel yaklaşım önermekten ziyade, bilimsel araştırmanın nesnesine ilişkin ontolojik bir yeniden konumlanma sunar. Bu çerçevede yaklaşım, sosyal ve iktisadi gerçekliği çok katmanlı, açık sistemler içinde işleyen ve gözlemlenebilir olguları mümkün kılan derin yapı ve mekanizmalar aracılığıyla kavrar. Dolayısıyla eleştirel realizm, olguların yüzeysel görünüşleriyle yetinmeyip, bu olguları üreten ve açıklayan nedensel mekanizmaların açığa çıkarılmasını, ontolojik bir temelden hareketle bilimsel açıklamanın merkezine yerleştirir. Bu yaklaşımın merkezinde yer alan *retrodüksiyon* yöntemi, gözlemsel düzeyde saptanan olgulardan hareketle, söz konusu olguların daha derin nedensel katmanlarda yer alan açıklayıcı mekanizmalarına ilişkin hipotezlerin geliştirilmesini sağlayan bir akıl yürütme biçimidir⁴². Tümevarım ve

³⁹ Lawson, *Economics and Reality*, 288.

⁴⁰ Lawson, *Reorienting Economics*, 178.

⁴¹ Lawson, *Economics and Reality*, 187-88.

⁴² Lawson, *Reorienting Economics*, 25.

tümdengelimden ayrıışan retrodüksiyon, analogi, metafor, retorik ve sezgi gibi bilişsel araçlardan yararlanarak derin yapılar hakkında teorik varsayımlar üretmeyi hedefler.

Eleştirel gerçekçilik, sahip olduğu entelektüel donanım sayesinde iktisat metodolojisi alanında iki temel yenilik ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, bilinçli ve açık biçimde sosyoekonomik ontolojiye yönelmesidir⁴³. İkinci fark ise, bu yaklaşımın ilhamını felsefeden ziyade doğrudan iktisat disiplininin almasıdır. Anaakım iktisada yönelik eleştirilerini dile getirirken ve alternatif bir anlayış geliştirmeye çalışırken eleştirel gerçekçilik, kendisini yalnızca bilim felsefesiyle sınırlamayıp iktisadın temellerine dayandırmaktadır. Modern anaakım iktisadın içerdiği çelişki ve sorunlara çözüm üretme çabasında olan bu yaklaşım, alternatif bir perspektif geliştirirken heterodoks iktisatçıların çalışmalarından önemli ölçüde yararlanmıştır. Fleetwood'un (1999) belirttiği üzere, geçmişte benzer girişimler bulunmakla birlikte, eleştirel gerçekçiliğin çağdaş iktisatçıları arasında geniş bir yankı uyandırmasının temel nedeni, dağınık durumdaki heterodoks geleneği daha sistematik bir çerçeveye kavuşturmuş olmasıdır⁴⁴.

281

Heterodoks iktisattan beslenen temelleri, eleştirel gerçekçiliği iktisat metodolojisindeki diğer yaklaşımlardan ayıran temel unsur olarak öne çıkmaktadır. Çoğu iktisat metodolojisti çalışmalarını bilim felsefesi ekseninde başlatırken, eleştirel gerçekçilik doğrudan iktisadi uygulamalardan hareket eder ve bu sayede alandaki hâkim metodolojik geleneği göz ardı etmez⁴⁵. Eleştirel gerçekçilere göre ortodoks iktisadın ontolojiyi ihmal etmesi tüm iktisat disiplinine özgü bir durum değildir; zira birçok heterodoks iktisat okulu ontolojik yönelimler taşımaktadır. Bu doğrultuda, eleştirel gerçekçiler ile heterodoks iktisat düşünceleri arasında pek çok ortak nokta bulunduğu ileri sürülmektedir. Eleştirel gerçekçilerin savına göre, bu ortaklık, heterodoks iktisatçıların sıklıkla dile getirdikleri iddiaların eleştirel gerçekçilikle uyumlu ontolojik varsayımlara dayanmasından kaynaklanmaktadır⁴⁶. Lawson (1997), Kurumsalçı, Post Keynesyen, Avusturya, Marksist ve Feminist iktisat yaklaşımlarının büyük ölçüde eleştirel gerçekçilikle örtüşüğünü belirtir⁴⁷.

⁴³ Steve Fleetwood, "Situating Critical Realism In Economics," içinde *Critical Realism In Economics: Development and Debate*, ed. Steve Fleetwood, London: Routledge, 1999: 129.

⁴⁴ Fleetwood, "Situating Critical Realism In Economics," 128.

⁴⁵ Fleetwood, "Situating Critical Realism In Economics," 128-129.

⁴⁶ Paul Lewis, "Transforming economics? On heterodox economics and the ontological turn in economic methodology," içinde *Transforming Economics: Perspectives on the critical realist project*, ed. Paul Lewis, London: Routledge, 2004: 1-2.

⁴⁷ Lawson, *Economics and Reality*, 247.

Benzer biçimde, Davidsen (2009) de eleştirel gerçekçiliğin, heterodoks iktisat okulları için ortak bir ontolojik çerçeve sunduğunu ifade etmektedir⁴⁸.

Sonuç ve Değerlendirme

Son dönemde iktisat metodolojisinde yaşanan en dikkat çekici gelişmelerden biri, iktisat teorilerinin ontolojik temellerine, yani bu teorilerin sosyoekonomik gerçekliğin doğasına ilişkin hangi varsayımlara dayandığına yönelik artan ilgidir. 1970'li ve 1980'li yıllarda metodolojik tartışmalar daha çok teorik önermelerin nasıl oluşturulduğu ve değerlendirildiği gibi epistemolojik meselelere yoğunlaşırken, 1990'lı yıllardan itibaren iktisatçıların sosyoekonomik dünyanın unsurlarına dair varsayımlarını yeniden sorgulama eğiliminde belirgin bir artış gözlenmiştir⁴⁹.

İktisat teorilerinin dayandığı ontolojik varsayımlar ve sosyal gerçeklik tasarımları, iktisadi düşüncenin kuramsal derinliğini kavramak açısından belirleyici bir öneme sahiptir. İktisatçıların hangi varlık düzeylerini “gerçek” kabul ettiği, hangi olguları görmezden geldiği ve hangi mekanizmaları ön plana çıkardığı, ürettikleri bilgilerin kapsamını ve geçerliliğini belirler. Bu nedenle, iktisat yalnızca niceliksel analizlerle değil, aynı zamanda felsefi-ontolojik temelleriyle de değerlendirilmelidir. Böylelikle iktisadi araştırmalar, yalnızca teknik çözümler değil, aynı zamanda toplumsal gerçekliğe dair daha kapsamlı ve eleştirel bir bakış açısı geliştirme imkânı bulacaktır.

Bünyesinde barındırdığı çeşitli kuramsal ve metodolojik sorunlar ile tutarsızlıklar, anaakım iktisadın gerçek dünya olgularını açıklama, bu olgulara yönelik çözüm geliştirme ve politika önerileri sunma kapasitesini önemli ölçüde tartışmalı hale getirmektedir. Bu durum, iktisadın bilimsel kimliğinin ve statüsünün sürekli olarak sorgulanmasına yol açarken, anaakıma alternatif yaklaşımların ortaya çıkışına da zemin hazırlamaktadır. Eleştirel realizm, son yıllarda iktisat metodolojisi literatürünü önemli ölçüde etkileyen yaklaşımların başında gelmektedir.

⁴⁸ Bjørn-Ivar Davidsen, “Critical realism in economics: A different view,” içinde *Ontology and Economics: Tony Lawson and his critics*, ed. Edward Fullbrook, Oxon: Routledge, 2009: 42.

⁴⁹ Lewis, “Transforming economics? On heterodox economics and the ontological turn in economic methodology,” 1.

Eleştirel realizmin iki temel iddiasından ilki, anaakım iktisatta gözlemlenen sorunların, bu yaklaşımın benimsediği pozitivist metodolojinin doğal bir sonucu olduğudur. İkinci iddia ise söz konusu problemlerin aşılabilmesi için iktisadın eleştirel realist ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerektiğini savunur. Bu çerçevede, eleştirel realizmin anaakım iktisada ne derece ikna edici bir eleştiri sunduğu ve alternatif bir iktisadi yaklaşım için sağlam bir metodolojik zemin oluşturup oluşturmadığı hususunda çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

Eleştirel realizmin, pozitivist bilim anlayışına yönelttiği kapsamlı eleştirilerle ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu yaklaşım, pozitivist düşüncenin içerdiği epistemolojik yanlışlıkların açığa çıkarılması gerektiğini savunur. Eleştirel realizme göre sosyal bilimlerde yeni bir yönelimin benimsenmesi zorunludur; zira pozitivist yaklaşım, ontolojik bir meseleyi epistemolojik bir düzleme indirger ve böylelikle epistemoloji ile ontoloji arasındaki ayrımı koruyamaz, ontolojik boyutu ise büyük ölçüde göz ardı eder⁵⁰. Bu ihmale karşı geliştirilecek tepki, pozitivist paradigmayı bütünüyle reddederek, toplumsal gerçekliğin varoluşsal temellerini esas alan yeni bir perspektif oluşturmak şeklinde olmalıdır⁵¹.

Bununla birlikte, eleştirel realizmin açık biçimde pozitivist olarak konumlandığı bilinse de anaakım iktisadın ne ölçüde pozitivist sayılabileceği tartışmalı bir meseledir. Aslında, anaakım iktisadın pozitivist yönüne getirilen eleştiriler, hipotezlerin ampirik verilerle ilişkisine değil, bu hipotezlerin yasa benzeri bir biçimde formüle edilmesine odaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, temel eleştiri, iktisat teorisinin bilimsel açıklamaları olgusal düzenliliklerden türetilmiş yasa benzeri önermelere dayandıran aksiyomatik ve tündengelimli bir yapıya sahip olmasıdır⁵². İnsan unsurunun merkezde olduğu toplumsal dünyanın genel geçer yasalarla kavranamayışı ve bu alanda düzenli olgusal örüntülerin nadir görülmesi, anaakım iktisadın açıklama kapasitesini sınırlayan bir unsur olarak değerlendirilmektedir⁵³.

⁵⁰ Jeroen Van Bouwel, "The division of labour in the social sciences versus the politics of metaphysics. Questioning Critical Realism's interdisciplinarity," *Graduate Journal of Social Science* 2, no 2 (2005): 32.

⁵¹ Lawson, *Economics and Reality*, 154.

⁵² Bernard Walters ve David Young, "Critical Realism as a Basis for Economic Methodology: a Critique," *Review of Political Economy* 13, no 4 (2001): 491.

⁵³ Julian Reis, "Critical realism and the mainstream," *Journal of Economic Methodology* 11, no 3 (2004): 321.

Öte yandan, eleştirel realizmin temel yönelimi ontolojiye odaklanmaktadır. Pozitivist metodolojinin reddiyle birlikte, sosyal bilimlerde geliştirilecek yeni yaklaşımın da ontolojik temelli bir yönelim taşıması gerektiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, sosyal ontolojinin çekirdeği Bhaskar'ın transandantal realizmine dayanmaktadır. Bhaskar'a göre, bilinçli insan eylemlerinin gerçekleşebilmesi için sosyal biçimlerin önsel (*prior*) bir varlığı zorunludur. Toplumsal olgular bireysel olana indirgenemez; zira toplumun varlığı, bilinçli insan davranışlarının ortaya çıkması için önkoşuldur⁵⁴. Bununla birlikte, eleştirel realizmin sosyal ontolojiye ilişkin olarak ortaya koyduğu *apriori* ya da zorunlu hakikat anlayışı tartışmaya açıktır. Van Bouwel, *apriori* nitelikli bir ontolojik konumun, epistemolojik ve metodolojik meseleleri ontolojik bir zemine indirgeme tehlikesi taşıdığını belirtmektedir⁵⁵.

Bu bağlamda, eleştirel realizmin ontolojik düzlemde yoğunlaştığı ve epistemolojik açıdan yetersiz olduğu yönünde çeşitli eleştiriler ileri sürülmektedir. Eleştirel realizmin anaakım iktisada anlamlı ve ikna edici bir alternatif sunabilmesi, ontolojik iddialarını destekleyen tutarlı ve sistematik bir epistemolojik çerçeveye sahip olmasına bağlıdır. Realistlerin, ampirik gözlemlerden ziyade gözlemlenemeyen yapı ve mekanizmaların önemini ön plana çıkarmaları yaygın bir yaklaşımdır. Bununla birlikte, realizmin esas itibarıyla ontolojik bir konumda olduğunu vurgulamak, epistemolojik sorunların çözümü için tek başına yeterli değildir. Yapı ve mekanizmaların "gerçek" varlıklar olarak kabul edilmesinde, ampirik doğrulamaya başvurmaksızın yalnızca *apriori* akıl yürütmeler aracılığıyla gerçekliğin ortaya konabileceği iddiası, eleştirel realizm literatüründe oldukça iddialı bir ontolojik sav olarak değerlendirilmektedir. Walters ve Young'a göre, eleştirel realistlerin epistemolojik açıdan temel eksikliği, ampirizmi bütünüyle reddetmemelerine rağmen, ampirik verilerin teorik rekabet bağlamında nasıl yorumlanacağı ve kullanılacağına dair sistematik bir epistemik çerçevenin bulunmamasıdır⁵⁶. Bu bağlamda, eleştirel realizmin epistemolojik açıdan belirsiz ontolojisinin, ortodoks iktisadi paradigmalardan yerini alma girişimi metodolojik olarak ikna edici bulunmamaktadır.

⁵⁴ Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences*, 37.

⁵⁵ Van Bouwel, "The division of labour in the social sciences versus the politics of metaphysics. Questioning Critical Realism's interdisciplinarity," 34-35.

⁵⁶ Walters ve Young, "Critical Realism as a Basis for Economic Methodology: a Critique," 484.

KAYNAKÇA

- Acar, Gökmen Tarık. "Neoklasik İktisat Teorisine Metodolojik Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.
- Arrow, Kenneth J. "Methodological Individualism and Social Knowledge." *The American Economic Review* 84, no 2 (1994): 1-9.
- Bhaskar, Roy. *A Realist Theory of Science*. 3. Baskı. London & New York: Verso, 1997.
- Bhaskar, Roy. *The Possibility of Naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences*. 1.Baskı. London: Routledge, 1999.
- Blaug, Mark. *The Methodology of Economics: Or How Economists Explain*. 2. Baskı. New York: Cambridge University Press, 1992.
- Blaug, Mark. "The Formalist Revolution of the 1950s." İçinde *A Companion to the History of Economic Thought*, editörler Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle ve John B. Davis, 395-410. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- Boland, Lawrence A. *The Foundations of Economic Method: A Popperian Perspective*. 2. Baskı. London: Routledge, 2003.
- Cavalcante, Carolina Miranda ve Emmanoel de Oliveira Boff. "John Maynard Keynes Between Old and New Institutionalism." *Brazilian Keynesian Review* 7, no 1 (2021): 14-39.
- Davidson, Bjørn-Ivar. "Critical realism in economics: A different view." İçinde *Ontology and Economics: Tony Lawson and his critics*, editör Edward Fullbrook, 40-57. Oxon: Routledge, 2009.
- Eren, Ercan. "Yeni İktisatta Ortak Noktalar." İktisadi Düşünce Girişimi'nin düzenlediği İktisatta Yeni Yaklaşımlar Çalıştayı'nda sunulan tebliğ. İstanbul, 17 Nisan 2009.
- Filho, Hélio Afonso de Aguiar. "Critical Realism and Institutionalism in Economics: A New Perspective on an Old Debate." *Journal of Economic Issues* 54, no 4 (2020): 1139-160.
- Fleetwood, Steve. "Situating Critical Realism In Economics." İçinde *Critical Realism In Economics: Development and Debate*, editör Steve Fleetwood, 127-135. London: Routledge, 1999.

- Fleetwood, Steve. "Why Neoclassical Economics Explains Nothing At All." *Post-Autistic Economics Review*, 17:2 (2002). Erişim Tarihi: Eylül 28, 2025. <https://www.paecon.net/PAERReview/issue17/Fleetwood17.htm>.
- Friedman, Milton. "The Methodology of Positive Economics." İçinde *Essays in Positive Economics*, 3-43. Chicago: University of Chicago Press, 1953.
- Hands, D. Wade. "The Did Milton Friedman's positive methodology license the formalist revolution?". İçinde *Methodology of Positive Economics: Reflections on the Milton Friedman Legacy*, editör Uskali Mäki, 143-64. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Hanedar, Avni Önder. "İktisat Bilimi ve Metodolojik Bir Sınama: Nitel Ve Nicel Teknikler Üzerine Bir Değerlendirme." Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2007.
- Hutchison, Terence W. *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory*. London: Macmillan, 1938.
- Katz, Avery Wiener. "Positivism and the Separation of Law and Economics." *Michigan Law Review* 94, no 7 (1996): 2229-269.
- 286** Kesting, Peter ve Arnis Vilks. "Formalism." İçinde *The Elgar Companion to Economics and Philosophy*, editörler John Davis, Alain Marciano ve Jochen Runde, 283-98. Cheltenham: Edward Elgar, 2004.
- Kincaid, Harold. "Methodological Individualism/ Atomism." İçinde *The Handbook of Economic Methodology*, editörler John B. Davis, D. Wade Hands ve Uskali Maki, 294-300. Cheltenham: Edward Elgar, 1998.
- Koslowski, Peter. *Principles of Ethical Economy, Issues in Business Ethics*, vol. 17. Dordrecht: Springer, 2001.
- Lagueux, Maurice. "The rationality principle and classical economics." History of Economics Society'nin yıllık toplantısında sunulan tebliğ, Charleston, S.C., June 20-23, 1997.
- Lawson, Tony. *Economics and Reality*. London: Routledge, 1997.
- Lawson, Tony. "Developments In Economics As Realist Social Theory." İçinde *Critical Realism in Economics: Development and Debate*, editör Steve Fleetwood, 3-20. London: Routledge, 1999.
- Lawson, Tony. "Economics and Explanation." *Revue Internationale De Philosophie* 3, no 217 (2001): 371-93.

- Lawson, Tony. *Reorienting Economics*. London: Routledge, 2003.
- Lawson, Tony. "What Has Realism Got to Do with It?" İçinde *The Philosophy of Economics: An Anthology*, editör Daniel M. Hausman, 439-453. 3.Baskı. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Lewis, Paul. "Transforming economics? On heterodox economics and the ontological turn in economic methodology." İçinde *Transforming Economics: Perspectives on the critical realist project*, editör Paul Lewis, 1-32. London: Routledge, 2004.
- Losch, Andreas. "On the Origins of Critical Realism." *Theology and Science* 7, no 1 (2009): 85-106.
- Mill, John Stuart. *On The Logic of The Moral Sciences*. The Collected Works Volume VIII, Book VI. Toronto: University of Toronto Press, 1974.
- Neris Jr, Celso Pereira, ve José Ricardo Fucidji. "Economic theory and (ontological) reductionism: some pitfalls in the road of the microfoundations project." *Brazilian Keynesian Review* 6, no 2 (2021): 192-214.
- Olsen, Erik K. "Social Ontology and the Origins of Mode of Production Theory." *Rethinking Marxism* 21, no 2 (2009): 177-195.
- Özsoy, Seda. "Kütleçekimi ve Görünmeyen El Üzerine Bir Değerlendirme." *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, no 22 (2014): 75-90.
- Popper, Karl. "The Rationality Principle." İçinde *Popper Selections*, editör David Miller, 357-365. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985. (Orijinal baskı 1967.)
- Reis, Julian. "Critical realism and the mainstream." *Journal of Economic Methodology* 11, no 3 (2004): 321-327.
- Van Bouwel, Jeroen. "The division of labour in the social sciences versus the politics of metaphysics. Questioning Critical Realism's interdisciplinarity." *Graduate Journal of Social Science* 2, no 2 (2005): 32-39.
- Walters, Bernard ve David Young. "Critical Realism as a Basis for Economic Methodology: a Critique." *Review of Political Economy* 13, no 4 (2001): 483-501.

İKTİSATTA ONTOLOJİ SORUNU VE ELEŞTİREL REALİZM: METODOLOJİK BİR İNCELEME
*THE ONTOLOGICAL PROBLEM IN ECONOMICS AND CRITICAL REALISM: A METHODOLOGICAL
INQUIRY*
Sinem KUTLU HORVATH